

Export van Schilderijen naar Engeland onder het Frans bewind

Het blijft een vraag op welke wijze zulk groot deel van ons kunstpatrimonium, eertijds de gewaardeerde luister van onze kerken en patriciërswohnungen, in het buitenland verzeild is geraakt.

De tentoonstelling van vlaamse werken in engels bezit, onlangs te Brugge gehouden, laat vermoeden dat een massa vlaamse kunstwerken op een meer dan toevallige wijze in vreemde handen kwam.

Het gaat niet op dit verlies uitsluitend te wijten aan de baatzucht van opkopers, vooral van opkopers die in de vorige eeuw een kunsthandel uitbaatten tussen het vasteland en de landen van overzee.

Er zijn wel verschillende staaltjes bekend van antiquairs en kunstkenners die de amerikaanse en engelse musea en private collecties bevoorraadden met tal van waardevolle stukken. Dit is in de eerste plaats het geval met schilderijen, maar ook met houtsnij- en beeldhouwwerk, edel-smeedkunst, antiquarische gebruiksvoorwerpen, enz. De verzamelwoede van de buitenlanders, en vaak hun meer oordeelkundige waardering van onze kunstwerken, beroofden ons wellicht van meer dan wat wij thans nog bezitten.

Aan de grond van dit verschijnsel ligt, menen wij, meer dan een gewoon tekort aan goede kunstsmaak of een ergerlijke geringschatting van wat wel en wat niet waardevol is, zoals men zo gaarne geneigd is voorop te stellen. Het is een feit dat vooral de economisch sterkere landen, Amerika en Engeland, in staat waren de markt aan kunstvoorwerpen op te kopen. Amerika deed dit

des te liever, omdat het hiermede zijn achterstand op kunsthistorisch gebied trachtte in te lopen.

Toen Amerika nog niet aan bod was, stond Engeland vooraan in het opkopen van kunstvoorwerpen van het vasteland. Reeds in de 17e eeuw wist menige rijke engelse lord zich een gevarieerde en waardevolle collectie buitenlandse schilderijen aan te schaffen. Deze collecties kwamen eerst of laatst onder de hamer in private verkoopzalen te Londen, vooral in de 17e en meer nog in de 18e eeuw. Er was geleidelijk een belangrijke handel in schilderijen ontstaan. Enkele londense kunsthandelaarsfamilies van toen, hebben tot op onze dagen hun wereldreputatie bewaard.

Alleszins in de 18e eeuw reisden engelse kooplieden en kunstkenners het vasteland af en kochten kunstwerken op in Frankrijk, de Nederlanden, Italië en andere landen. Bij ons heerste inderdaad veel „goede wil” om te verkopen. Zo liet het kapittel der kathedraal te Doornik op 18 oktober 1762 niet minder dan 6.000 „gravures des meilleurs maîtres et des plus belles épreuves” openbaar verkopen te Antwerpen¹. Ook talrijke franse kunsthandelaars bezochten onze streken.

De verkoopsmanie werd zo groot dat in 1777 een decreet werd afgekondigd dat aan de „dode hand” verbood kunstvoorwerpen te verkopen, maar dit belette niet dat zelfs de oostenrijkse ambtenaren nog stukken bleven aankopen voor het Museum te Wenen of tot stoffering van hun eigen private verzamelingen.

Wat de oostenrijkse, engelse of franse kunstpokopers wegvoerden, had nog geen vergelijking met de ramp welke ons kunstbezit trof in de eerste jaren van de franse bezetting. Franse legerbenden sleepten, op een onregelmatige wijze, veel schilderijen en waardevolle voor-

¹ *Bulletin de la Société littéraire et historique de Tournai*, t. XI, p. 206.

werpen weg. Het comité du salut public beval de wegneming van alle kunstvoorwerpen. Door de opheffing van kloosters en gilden, het sluiten der kerken en het aanslaan van de bezittingen der politieke emigranten, kwam een massa kunstwerken in het bezit van de franse staat. Maar een ruim gedeelte belandde clandestien bij kloosterlingen van afgeschafte kloosters, die nog wilden redden wat kon, bij franse ambtenaren en soldaten, die gewoonweg durfden roven voor zichzelf, of geraakte ergens elders verdoold. In deze chaos hadden opkopers de vrije hand.

Een aanzienlijk deel bekende kunstwerken werd weggevoerd naar Parijs en de franse departementale musea. In 1815 kon hiervan slechts een gering deel gerecupeerd worden².

Hoe echter juist de engelse en amerikaanse musea en private collecties in het bezit kwamen van de meeste meesterwerken van het continent, welke ze thans nog behouden, is minder duidelijk. In vrij algemene termen, is het wel geweten dat er in deze jaren en vanaf de oorlogen van Napoleon, een grote toevoer van kunstvoorwerpen plaats had naar Engeland³. Men kan het trouwens vermoeden en bij menig exemplaar waarvan iets gekend is over de voorgeschiedenis van het stuk zelf, kan men de herkomst met zekerheid achterhalen tot in dit tijdvak⁴.

² C. PIOT, *Rapport à Mr. le Ministre de l'Intérieur sur les tableaux enlevés à la Belgique en 1794 et restitués en 1815* (Brussel, 1883).

³ E. C. NORRIS, Inleiding (pp. 10-14) van *Vlaamse Kunst uit Brits Bezit* (1956) (catalogus der Tentoonstelling te Brugge, 1956).

⁴ In de geciteerde catalogus bvb. de nummers 2 (van Eyck; einde 18e eeuw, Italië), 7 (naar Rob. Campin; 1816, Liverpool), 18 (meester van de Virgo inter Virgines; 1803 en 1806, Engeland), 30 (vlaamse meester; vóór 1800, Engeland), 38 (Joos van Cleve; idem), 61 (Rubens; ca. 1797, Mantua), 65 (Rubens; verk. te Parijs, 1809), 67 (Rubens; aangeslagen na slag van Vittoria, 1813, samen met 165 schilderijen van Joz. Bonaparte), 74 (Rubens; veiling 1791, Antwerpen) en 86 (van Dijk; gek. te Genua, 1807).

In de napoleontische periode was de grote afnemer Engeland „the centre of wealth and stability”, zoals Redford het benadrukt.

George Redford, een engels journalist, die de uitvoerige beschrijving opstelde van de bekende engelse kunstveilingen⁵, schrijft dat sommige catalogi te dien tijde veelal de collecties aanduidden met de volgende aanbevelingen van herkomst: „Collections of *an emigrant nobleman, a foreign gentleman of distinction, a french nobleman* and in one which is before me, there occurs as the *property of a foreigner of distinction* sold by Mr. H. Philips, Feb. 9, 1798, *a collection of pictures recently imported from the Gallery of the late Queen Mary Antoinette* (sic) *at St. Cloud's near Paris*”⁶.

Te Londen, de enige veilingsplaats van betekenis, steeg het aantal kunstverkopingen in de jaren van de Franse Tijd, tot cijfers, welke het nadien nooit meer zou bereiken. In de 20 jaar die de Franse bezetting te onzent onmiddellijk voorafgingen, werden er 12 verkopingen gehouden, tegen 13 in de eerste 20 jaar nadien. In de twintigjarige periode van het Frans Bewind, van 1795 tot 1815, werden er daarentegen niet minder dan 68 gehouden⁷! De Franse Tijd bracht dus een geweldige toevvoer van schilderijen en kunstvoorwerpen naar Engeland.

Men vindt deze drukke kunsthandel weerspiegeld in de verschillende „*états généraux des exportations...*” van de haven van Oostende uit de jaren 1809-1812⁸. Deze gedetailleerde tabellen werden door de maire van Oostende in afschrift bezorgd aan de prefect van het Leiedepartement, die het verlenen van de uitvoervergunning

⁵ G. REDFORD, *Art Sales. A History of Sales of Pictures and Other Works of Arts* (Londen, 1883), 2 dln.

⁶ *a.w.*, dl. II, p. XXIV.

⁷ *a.w.*, dl. I, pp. 40-130.

⁸ Rijksarch. Brugge, *Fr. Archief*, nr. 2873.

gen in zijn bevoegdheid had. Ze beginnen op 9 november 1809 en eindigen reeds op 30 april 1812.

Sinds het keizerlijk decreet van 14 februari 1810, voorafgegaan door de vertrouwelijke circulaire van 14 april 1809, werd de handel met het buitenland aangemoedigd.

Het vertrouwelijk schrijven van april 1809 liet de prefecten toe exportlicences te verlenen, doch alleen graan, wijn, brandewijn, likeuren, droge, gekonfijte en verse vruchten, groenten en zout, mochten voorlopig het keizerrijk verlaten. De schepen mochten in hun terugtocht geen koloniale waren meebrengen, noch „marchandises des fabriques ou du cru d'Angleterre”, tenzij enkele zeldzame en voor Frankrijk onontbeerlijke koopwaren. In de loop van 1810 werden reglementeringen in voege gebracht die tot doel hadden meer franse wijn te exporteren, maar die ook minder beperkingen stelden aan de in- en uitvoer van andere producten, ook van en naar Engeland.

De kunsthandelaars hebben van deze liberalisaties gretig gebruik gemaakt om uit de haven van Oostende een massa kunstvoorwerpen naar Londen te verzenden.

Nevenstaande samenvattende tabel, berekend uit de oorspronkelijke staten, geeft een overzicht van de havenbeweging te Oostende in die jaren.

Men stelt vast dat er in de laatste twee periodes uitsluitend werd gevaren naar Londen en dat ook alleen naar Londen kunstvoorwerpen vertrokken.

In deze statistiek staan, benevens de gewone koopwaar: wijn, graan, lijnwaad,... posten aangegeven, die, naar de aard der goederen en de hoge douanewaarde, niets anders dan waardevolle kunstvoorwerpen kunnen geweest zijn. Van de 90 naar Londen afvarende schepen waren er 18 met kunstbezit aan boord.

Wij geven op blz. 42 de detaillering van deze posten.

Een vluchtig overzicht van deze gegevens doet onwillekeurig enkele vragen rijzen.

TABEL I

data der periodes ⁹		aantal maanden	bestemming	aantal schepen		aard van de kunstvoorwerpen
begin	einde			die afvaardien	met kunstvoorwerpen aan boord	
9 nov. 1809	12 oct. 1810	11	diverse	46	—	—
16 oct. 1810	31 jan. 1811	3 1/2	Londen	54	11	schilderijen,
27 apr. 1811 ¹⁰	30 apr. 1812 ¹¹	10	Londen	36	7	id., brons, zijde, boeken, juwelen, porselein,...

⁹ De indeling in 3 periodes gebeurde door ons.

¹⁰ Tussen 31.1.1811 en 27.4.1811 vertrokken geen schepen uit Oostende (vorstperiode?).

¹¹ Einde van de statistiek. Onderbreking in de statistiek voor de maanden mei en juni 1811.

TABEL II

„nom de l'armateur”	adres	datum	aard der goederen	hoeveelheid	waarde	waarde van de gehele scheepsloading
Charles Delmotte	Ostende	12-12-1810	tableaux	2 caisses	198.872,62	292.412,55
L. Massart	”	31-12-1810	”	24	115.500,—	138.338,20
Joseph Osy	Anvers	10-1-1811	”	3 caisses	37.050,—	98.104,19
van Aken & fils	Gand	12-1-1811	”	3	279.236,53	295.413,63
Henry Corneau	Ostende	20-1-1811	”	6	116.000,—	136.600,—
B. Vander Heyde	”	20-1-1811	”	4	93.864,28	107.202,50
Boucheros & Cie	Paris	22-1-1811	”	8	231.152,—	518.497,—
Vve F. van Aken	Gand	22-1-1811	”	4	46.235,26	138.954,47
F. Vroome & Cie	Nieuport	22-1-1811	”	1	—	83.644,76
Firmin Carrette et Minguet	Paris	27-1-1811	verres peints	2	24.024,—	582.189,—
N. J. de Cock frères	Gand	30-1-1811	tableaux	4	86.290,—	124.009,—
Jos. Osy	Anvers	27-4-1811	tableaux et bronze	4	87.000,—	170.767,—
”	”	19-8-1811	tableaux	3	35.000,—	—
La Vve Beyaen	Dunkerque	20-10-1811	”	2	1.200,—	54.459,16
De Bast-De Hert	Ostende	18-3-1812	”	6	L. 316,50	135.894,22
J. Osy	Anvers	15-4-1812	bijouterie	—	4.316,80	578.884,01
Ch. Delmotte	Ostende	28-4-1812	porcelaines	—	178.892,33	825.829,08
			soieries	—	184.000,—	900.027,11
			bronzes	—	30.699,32	—
			bijouterie	—	27.207,12	—
			librairie	—	38.617,20	—
Sinave ¹²	Bruges	einde 1811	tableaux	7 caisses	—	—

¹² Afzonderlijk vermeld in de weekstaten van de haven van Oostende. Rijksarch. Brugge, Fr. Arch., nr. 2871.

Was Oostende de enige uitvoerhaven van schilderijen? Dat kooplieden van Duinkerke, Parijs en Antwerpen te Oostende verscheepten, laat vermoeden dat Oostende een belangrijke haven was. Dit was inderdaad ook zo; in 1803 bij voorbeeld telde de haven van Oostende 237 schepen, waaronder 193 van meer dan 30 ton¹³. Onder de uitgevoerde waren komen er producten voor die groeien in het zuiden. Maar het is nog goed mogelijk dat ook uit andere franse havens schilderijen werden verzonden naar Engeland. De bijval van Oostende kunnen wij anderzijds ook verklaren door de aanwezigheid te Oostende van een sterke en gezaghebbende engelse koopliedenkolonie. In de jaren IV-VI der franse republiek werden 13 paspoorten voor het buitenland uitgereikt aan engelsen die te Oostende woonden. Onder de 10 opgegeven beroepen telde men o.m. 7 handelaars of negocianten en 2 zeelieden¹⁴. De activiteit van deze zakenlui stond zeker in het teken van handel met Engeland.

Duurde die trafiek heel de franse tijd? Voorzeker niet, en wel om twee redenen. De eerste is dat handel met Engeland lange tijd verboden was. De tweede is, dat in het begin van de franse omwenteling, ons kunstpatrimonium eerder naar Frankrijk ging. De toestemming om in 1810 naar Engeland te varen bracht plots een zeer grote export van allerlei koopwaar naar Engeland te weeg. In de maanden dat er naar Londen mocht gevaren worden, en waarvan de tabellen bewaard zijn, vonden wij 18 schepen die met kunstvoorwerpen afvaarden. De eerste helft van deze 18 zijn vertrokken vóór het einde van januari 1811, dus voor het einde van de vierde maand. Daarentegen zijn slechts 7 zulke schepen afgevaren in de volgende 10 maanden, en deze schepen

¹³ Rijksarch. Brugge, *Fr. Archief*, nr. 2865.

¹⁴ *Ibid.*, nr. 1158.

bevatten ook reeds andere voorwerpen dan schilderijen, zoals juwelen, brons, (tabel I), in tegenstelling met de eerste die uitsluitend schilderkunstwerken bevatten. Men zou dus denken dat de grote toevloed nogal vlug voorbij was, zoals trouwens de handel in het algemeen verflauwde. Ook behaalden de eerste 11 schepen op verre na de hoogste waardebedragen aan kunstvoorwerpen.

Vroeger moeten er nochtans ook verzendingen naar Engeland gebeurd zijn. In 1805 werd o.m. te Londen een schilderij verkocht „recently consigned from Italy”¹⁵. Het Rijksarchief te Brugge bezit echter alleen havenstatistieken van Oostende voor de jaren 1809-1812, wat eigenlijk een té beperkte periode is om geheel de export in alle jaren van het frans bewind na te gaan.

Wie waren de „armateurs”, die de stukken verzonden? De namen der exporteurs zijn die van gewone reders en handelaars, die gewoonlijk in die jaren veel vernoemd worden te Oostende. Zakenlui dus, en waarschijnlijk niet de eigenlijke opkopers, die meestal engelsen waren. De namen van enkele engelse opkopers zijn bekend. In 1807 verkocht men te Londen de collectie van Mister Edw. Coxe, door hem bij elkaar gebracht „during his travels in Holland and the Austrian Netherlands”¹⁶. Een zekere W. Buchanan liet in 1824 een boek verschijnen, waarin hij zijn belevenissen en curiosa inzake schilderijenhandel weergeeft. Op zeker ogenblik heeft hij het over de aankoop van schilderijen gedurende de franse tijd in Frankrijk en Italië, bestemd voor Engeland¹⁷.

Betrof het hier kunstbezit van het continent of speciaal uit de Oostenrijkse Nederlanden? Daar wij een staatkundige eenheid met Frankrijk vormden en er an-

¹⁵ G. REDFORD, *a.w.*, dl. I, p. 93.

¹⁶ *a.w.*, dl. I, p. 99.

¹⁷ W. BUCHANAN, *Memoirs of Painting* (1824), pp. 69-72.

derzijds zelfs Parijse exporteurs op de lijst voorkomen, moeten wij besluiten dat het aandeel aan vlaamse kunstwerken dat langs deze weg vertrok, niet te schatten is. Wel geeft Redford op dat er in mei 1812 — het tijdstip past uitstekend! — te Londen een doek van Rubens werd opgeroepen, „said to be consigned from the continent” en wel „Christ appearing to St. Teresa, from the Church of the Carmes Deschaux at Brussels”¹⁸, maar één zwaluw maakt de lente niet; op dezelfde veiling waren er daarenboven ook doeken van da Vinci, di Bellini en andere meesters. Het is dus mogelijk dat de uitvoerstatistiek van Oostende betrekking heeft op een internationale trafiek, waarin Oostende niet veel méér was dan een doorvoerhaven. Ook voor andere waren moet dit zo geweest zijn. Hoe verklaart men immers bij voorbeeld op welke wijze de uit te voeren wijn, marmer, „toiles de Bretagne” en andere zuiderse waren te Oostende geraakten. Al deze producten komen niet uit het onmiddellijk hinterland van de haven van Oostende, dat ook toen zoals nu, niet zo ruim zal geweest zijn.

Dit brengt ons meteen tot de handelswaarde der schilderijen. Hoe hoog schatten de engelsen en de verkopers van alhier wel de waarde der schilderijen? Uit de opgegeven douanebedragen blijkt duidelijk dat de engelsen merkwaardige prijzen betaalden en dat de verkopers wél de waarde kenden der doeken en dus moeten geweten hebben dat zij echte kunstwerken van de hand deden. In vele gevallen waren de enkele kisten schilderijen méér waard dan de rest der soms omvangrijke scheepslading wijn, graan of lijnwaad.

Wanneer men nu weet dat Napoleon I een actieve politiek voerde inzake bevordering van wetenschap en onderwijs, dan schijnt het bevreemdend dat het staatsbestuur zelf de vergunningen tot export uitgif voor

¹⁸ G. REDFORD, *a.w.*, dl. I, p. 112.

kunstwerken, naar een land waarmee het gestadig in oorlog was¹⁹.

Wil men de grond vatten van dit vrij eigenaardig verschijnsel, dan zal men wel elders en dieper de redenen moeten zoeken, dan oppervlakkig te gaan spreken van geringschatting van het eigen kunstpatrimonium, veranderde modezucht in een nieuwe kunststijl, of verschijnselen uit een kunstloze tijd.

Veeleer zullen hier nuchtere handelsoverwegingen in het spel zijn. Bekijkt men de zaak in een breder en meer universeel perspectief, dan ontdekt men nog gelijkaardige verschijnselen in de kunstgeschiedenis. Massale kunstverkopingen, zelfs door staatsinstellingen, gewoonlijk na diepgaande hervormingen, revoluties of crisisperiodes, zijn bekend, o.m. door Rusland na de revolutie van 1917. Bij revolutionaire omwentelingen daalt de buitenlandse waarde van de munt. Indien een land in dergelijke omstandigheden levensnoodzakelijke goederen uit het buitenland moet betrekken, is het verplicht, hetzij tot ruilhandel over te gaan, hetzij op een andere manier aan buitenlandse deviezen te geraken. Kunstvoorwerpen zijn in dit geval een geschikt middel om hoge sommen buitenlandse deviezen te bemachtigen. Indien door de omwentelingen de eigen economie ontredder is, zoals in Frankrijk in 1800 en ook in de Sovjet-Unie in 1920-30 het geval was, zijn kunstvoorwerpen overigens één van de weinige exportgoederen die overblijven.

In deze gevallen zijn het dus economische, handels- of monetaire overwegingen die de doorslag gaven, zelfs al beseften de tijdgenoten dat hier iets onherstelbaars gebeurde.

L. VAN ACKER.

¹⁹ Bekend is echter de belangrijke trafiek in kunstwerken gevoerd door Joséphine de Beauharnais en een aantal hoge dignitarissen, vooral de maarschalken Soult en Sebastiani.